

В последната глава на книгата „Оригинални литературно-художествени произведения“ (с. 162—207) са разглеждани четирите произведения на Киприан, с които този писател влиза в историята на старобългарската и староруската литература.

Веднага трябва да отбележа приносния характер на тази глава. Новото тук е не само в подробното изясняване на същността на Киприановото житие и служба на митрополит Петър, но и това, че Н. Дончева-Панайотова е прибавила към тези произведения още две творби на Киприан, *открити от нея*: похвално слово и молебен канон на митрополит Петър. Правомерен е изводът на авторката: „Това е единственият случай в старата българска и старата руска литература, когато писател посвещава четири произведения на един и същ светец“ (с. 171).

Но основното в тази глава все пак си остава анализът на Киприановото литературно дело, който е позволил на авторката да докаже по категоричен начин вече отчетеното от редица учени наличие на *нова поетика* в староруската литература от края на XIV и началото на XV в. Поетика, обусловена от пренесените от Киприан на руска почва литературни принципи на Търновската книжовна школа — един твърде актуализиран напоследък въпрос. По повод на него Н. Дончева-Панайотова изтъква отново утвърдените в нашата наука представи за връзката на Киприан с писателските похвати на Патриарх Евтимий. Разглеждани са и някои страни от поетиката на Киприановите творби, но като цяло въпросът не е изяснен, макар и в писаното от авторката да има доста положителни елементи. По подобен начин е решен и въпросът за *мъртостта* на Киприан в старобългарското и староруското литературно развитие — какво е продължението на Киприановата поетика в староруската литература, какво е взаимодействието между Киприановото литературно дело и руската литературна система от XIV—XV в., как се е движило това взаимодействие — приживе на Киприан и след неговата смърт?⁸ Въпроси, на които в разглежданата книга не е отговорено. Наистина авторката бележи, че Киприановото „Житие на митрополит Петър“ представя „началото на нова линия в развитието на староруската агиография“ (с. 174), но това е твърдение, поднесено без подробно разглеждане.⁹ Мисля, че при на-

личието на богатия фактически материал, изнесен от авторката, концептуалното разглеждане на Киприановото литературно дело ще очертае още по-категорично значението на това дело.

Заклучението на книгата (с. 208—211) представя сумарно изводите на авторката по отношение на трите основни въпроса, проучени в труда: народност, дейност, произведения на Киприан. А в края на книгата като приложение е даден археографски преглед на преписите на Краткото аномимно житие на Киприан и на Киприановите произведения, посветени на митрополит Петър.

Богата с факти, анализи и обобщения книгата „Киприан. Старобългарски и староруски книжовник“ показва умението на авторката да изгради представа за този писател и е сериозна фактическа основа за изясняването на „второто южнославянско влияние в Русия“. Същевременно монографията може да бъде и едно от гравидата за бъдещата по-пълна научна история на старобългарската литература. Ето защо по мое мнение тази монография влиза трайно в българските научни достижения.

Трифон Бонев

„ДОСТОЕВСКИ И ПРОБЛЕМИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА“ от АНГЕЛ АНЧЕВ
С., изд. „Наука и изкуство“, 1981, с. 228

Многовековните културно-исторически връзки между българския и руския народ са повече привличат вниманието на учения от двете страни. Съвременната българска литературна наука в последните десетилетия постига все по-значителни резултати в областта на сравнително-типологическите изследвания. Трудовете на В. Велчев, С. Русакиев, В. Колевски, Хр. Дулевски, Г. Германов, Ив. Цветков, А. Анчев и др. са сериозен научен принос в изучаването на влиянието, връзките и типологията на явленията в двете literatury.

Поредицата от публикации, както и предходната книга на А. Анчев — „Лев Толстой и българската литература“ — очертават трайния му научен интерес към този кръг от проблеми. Неговият последен труд „Достоевски и проблемите на българската литература“ е естествено продължение на усилията му да разкрие предпоставките за рецепцията на Достоевски в България. За методологически

⁸ Трябва да отбележа, че кореспондираща с тези проблеми (макар и с друга насоченост) е статията на Г. Прохоров. Културно-своеобразието епохи Куликовской битвы. — ТОДРЛ, т. XXXIV, 1979, с. 3—17.

⁹ От по-друг характер са някои пропуски в книгата, при които фактите са само набелязани, без да се вземе изчерпателно отношение, каквото предполага самата специфика на монографията като научен жанр. Така например, когато пише за взаимоотно-

шенията между Евтимиевите и Киприановите послания, авторката бележи, че „загоричен отговор“ по въпроса е възможно „само след обстойното им съпоставително изучаване“ (с. 150), което обаче не е сторено. Такова е положението и в писаното във връзка с въпроса за ролята на Киприан при редактирането на Индекса на забранените книги. Н. Дончева-Панайотова само е набелязала, че „въпросът... заслужава специално проучване“ (с. 160), но подобно проучване не е извършено.

основа на изследването му са послужили съвременните постановки на компаративистичната наука. Концепциите са подкрепени от всестранния анализ, който включва социално-психологическите особености на епохата, безелите на сходство в структурното изграждане на произведенията, идейната близост на творците и т. н. Този подход е предопределил и композицията на изследването: наложил е необходимостта да се проследи в разгърнат исторически план проникването на творчеството на Достоевски у нас. Но още в „Увода“ на книгата А. Анчев подчертава предпочитанието на нашия народ към здравото и хармоничното в човешката душевност, станало „постоянна бариера за възприемането на своеобразния творчески свят на Достоевски, населен с толкова аномалии, депресии и ужасни сцени“. По-нататък авторът ни уверява, че този постоянен компонент в нагласата на българския читател „за“ или „против“ Достоевски е в пряка зависимост от други, по-рядко изменящи се фактори — идейнополитическия климат на епохата, индивидуално-психологическите особености на българските писатели, техния светоглед и т. н. Разкрива се диалектичната взаимобусловеност между тези фактори и по този начин се изгражда цялостна представа за сложния път на проникването и влиянието на творчеството на Достоевски у нас.

За да постигне пълнота и завършеност на изследвания проблем, А. Анчев е организувал материала в гл. I на изследването „Ф. М. Достоевски — проникване и интерес към творчеството му у нас“ по законите на един изпитан и плодотворен принцип. Най-напред е проследил представянето на великия руски писател у нас чрез преводите, т. е. възможностите за пряк контакт и въздействие на художествения текст върху читателското съзнание. Отношението на нашата литературна критика към романите на Достоевски в различните исторически периоди — това е вторият основен момент от проникването и влиянието на идейно-художествения му свят, изследван от автора на книгата със забележителна добросъвестност. Направен е обстоен преглед на всички статии, предговори и книги за автора на „Престъпление и наказание“, публикувани у нас, като особено внимание се отделя на тези, които съдържат в себе си оценъчна позиция, самостоятелни обобщения. В стремежа си към максимална изчерпателност А. Анчев е спръл своето внимание и върху тези книги и статии, които са дело на чужди автори и участват в процеса на влиянието съобразно с известността на техния автор.

Трябва да се отбележи, че нашият учен приема творчеството на Достоевски в неговата неразривна връзка със светогледа, без да премълчава реакционните моменти, които изграждат противоречивата същност на цялото. Така той проявява необходимата обективност в подхода към наследството на великия художник.

Целта на втората глава от изследването „Епическите традиции в българската литература и Достоевски“ е да разкрие основните насоки в търсенията на българските писатели, но не за да ги противопостави на „линията на Достоевски“, а за да ги разгледа като различни страни на единия литературен процес. Като изхожда от установените различия в поетиката на романите на Толстой и Достоевски, литературната наука вече е изградила една своеобразна опозиция — полифонична и монологична (епична) структура на романа. А. Анчев търгава отгук, за да открие двете главни направления в българската белетристика и възможностите на нашите писатели да достигнат до нови естетически решения. Така, след като е подчертал определената близост на Вазов до епика Толстой, авторът търси онези моменти в творчеството на патриарха на българската литература, които „подказват едно сложно осмисляне, възприемане и претворяване на традициите на предходниците“. Има се предвид както внасянето на „известен приключенски, загадъчен, мистериозен елемент при фабулирането“, така и използването на „скандални“ или „изненадващи сцени“, в духа на поетиката на Достоевски. В тази светлина са разглеждани и някои от образите в романа „Под игото“ — Кандов, Мунчо, Заманов, Милка Тодоричина.

Анализирайки отношението Й. Йовков — Достоевски, А. Анчев акцентува на значението, което има за творчеството на българския писател светът на Достоевски в моменти на „дълбоки отчаяния, дълбоки страдания, примирение със смъртта“. И все пак той подчертава, че „Достоевски му остава чужд, може би по-чужд от който и да е писател в руската литература“. Така естествено се стига до извода, че опитът на Йовков „да създаде демонични, зли и безкомпромисни герои, които в своята типологическа характеристика биха могли да се асоциират с тези на Достоевски (имат се предвид Сенебирските братя от едноименния разказ), е изолиран и при това — не е доведен докрай“.

Подобен е подходът на изследвача и при сравнително-типологическия анализ на творчеството на Д. Талев и Г. Караславов с това на Достоевски. Подчертава се тяхното предпочитание към монологичната структура на романа, духовната им близост със света на Толстой. Едва след това се търсят опорните точки на близостта им с Достоевски в „по-голямата експресивност и психологически нерв“, в „стремежа им да отразят подсъзнателното у човека, да изградят една нова поетическа структура“.

В тази насока от рецепцията на Достоевски у нас се откриват повече моменти на идейно-естетическа конфронтация, отколкото на сходство и това създава впечатление у читателя, че му се доказва очевидното. Основателно можем да запитаем: само от Достоевски ли идва загадъчното, мистериоз-

ното в творбите на Вазов? Или: достатъчна ли е далечната асоциация на Йовковите Се-небирски братя с героите на Достоевски, за да се търси типологическо сходство? Става ясно, че тази част на изследването е неохотна, за да се открие по-ясно сложната картина на литературния живот у нас, за да се докаже, че дори онази линия в литературния процес, която плътна следва традициите на Толстой, не остава чужда на естетическите открития на Достоевски. Още повече, че авторът на книгата с верен аналитически усет е подбрал само безспорните факти за присъствието на елементи на поетиката на полифоничния роман в арсенала от художествени средства на българските писатели.

В третата глава „Обогатяване на епическите традиции“ А. Анчев проследява еволюцията в усвояването на поетиката на Достоевски от А. Страшимиров, през Г. Стаматов и Г. Райчев, до Д. Димов и Ем. Станев. Тук изследването е най-разгърнато и това се обуславя от характера на творчеството на изброените писатели, от близостта им до полифонизма в поетиката на романа. А нагрупаният художествен опит от българските писатели, както и динамиката на социално-психологическите процеси са подготвили вече почвата за необходимостта от „нови идейни и художествени решения по посока на Достоевски“.

А. Страшимиров, Г. П. Стаматов и Г. Райчев се разглеждат като „начало в „отклонението“ от епичната линия в българската литература“. При тях става дума преди всичко за предпочитания към трагичните конфликти и драматичната форма, за близост до Достоевски по линията на психологическото изграждане на образа. По-съществено в наблюденията е, че творческото усвояване на художествените похвати вече се съпътства и от възприемане на някои идейни концепции на великия руски писател. Това особено ясно се чувствава в разнообразното литературно наследство на Страшимиров. Оттам А. Анчев подбира онези факти, които категорично доказват силното влияние на Достоевски върху еволюцията на автора на „Хоро“ — динамично развитие на действието, „изключителни“ герои, психоанализа, разминаване между историческото и субективното време и др. Всичко това довежда до подчертана близост на нашия писател с класика на руската литература, която дава и крайния резултат — роман-трагедия. А. Анчев убедително доказва, че тази форма „не е нарочно търсена (...), а се налага от самия характер на материала, от темперамента на самия художник“. Но той подчертава и различията. Страшимиров не надарява своите герои с болезнена психика. Той не е носител на „полифонично съзнание“. Конфликтите в неговите романи не се определят от сблъсъка на образи-идеи, а са конфликти на епохата. Проследявайки идейно-естетическата еволюция на Страшимиров, авторът на „Достоевски и пробле-

мите на българската литература“ оценява от друг ъгъл неговото значение за развитието, обогатяването и обновяването на българската романистика.

Полифоничният модел на романа допада най-вече на Д. Димов и Ем. Станев. Техният стремеж да открият и усвоят сложните закономерности на полифонизма ги довежда до нови естетически решения. Определено може да се каже, че сравнително-типологическият анализ е позволил на А. Анчев да види в друга светлина художествените структури на произведения като „Осъдени души“, „Тютюн“ и „Иван Кондарев“.

Най-съществена предпоставка за сходството и различията в поетиката на Д. Димов и Достоевски А. Анчев основателно вижда в епохите, които имат решаващо значение за формиране светогледа на писателя. А епохите са колкото близки, толкова и различни по своята същност. „Макар и запазил своята демонична сила и страст — пише А. Анчев, — буржоазният герой по времето на Димов вече агонизира.“ Изменило се е съотношението на класовите сили. И ако по времето на Достоевски работническата класа „е била в своя зариш и великият писател не е осъзнавал нейната историческа перспектива (...), то Димов, който е бил свидетел на нейните битки, интуитивно е чувствувал, че тя ще спаси света“. Оттук тръгват и основните линии на сходство и различие в идейно-образните системи на двамата писатели. Най-общо казано, близостта се свежда до душевността на героите, до „тяхната обреченост, трагичност и фаталност“, до парадоксалното в поведението им, до душевното раздвоение и нравствена неустойчивост, до чувството за трагична вина. Авторът на книгата доказва, че Д. Димов е ученик на Достоевски и по използването на някои художествени похвати за изграждане на образите или ситуацията — потоп на съзнанието, динамиката на повествованието, „двойствения монолог“ и т. н., все средства за постигане на особен психологизъм. Подробно е изследван и друг съществен белег на романите на Достоевски и Д. Димов — тяхната драматургичност, илагаша се и от съдържанието на конфликтната епоха, и от естетическите предпочитания на двамата писатели. Постепенно се изяснява и типологическата близост на художествения метод на Д. Димов с този на Достоевски. „Фантастичността на ситуация, герои, действие и т. н. — пише авторът — се превръща в един от най-характерните елементи на реализма не само на Достоевски, но и на Димов.“

А. Анчев не би изпълнил успешно задачите си, ако не беше посочил и основните различия, които в същност довеждат нашия писател до оригинални художествени решения. Освен в характера на епохата причините за тези различия той открива и в светогледа на Д. Димов, останал чужд на „религиоз-

ните рецепти за спасение на човека“ и ориентирал своите надежди към прогресивните социално-класови сили. Така идеята за смиренето и страданието като път към щастието остава извън идейно-естетическата система на Д. Димов. Налага се категоричността на „демоничното начало“ у човека, но с определена класова обвързаност. Оттук тръгва А. Анчев, за да докаже, че и полифонизмът, този общ и най-съществен белег на поетиката на Д. Димов и Достоевски, съдържа елементите на различията, най-вече що се отнася до позицията на авторовия глас, който в романите на нашия писател „не е равностоен на останалите, а техен съдник“. Така авторът на книгата открива в полифонията на Д. Димов нещо специфично, т. е. най-значителното естетическо откритие на Достоевски е обогатено и наситено с ново съдържание.

Най-сложно отношение към поетиката на романа-епоса и полифоничния роман авторът намира в произведенията на Ем. Станев. Ако досега литературните анализи ставаша основа за изводи и обобщения, в тази част на книгата си той тръгва по обратния път: проследява най-напред противоречивото отношение на нашата критика към романа „Иван Кондарев“ и веднага след това посочва, че съединявайки традициите на Толстой и Достоевски, „Ем. Станев е създал нов модел български роман и с това е поставил началото на една нова линия в българската литература“. По-нататък А. Анчев прави задълбочен и прецизен анализ на романа „Иван Кондарев“. Обект на наблюдение са не само образите, идеите, проблемите за време и пространство, хармония и дисхармония, но и второстепенните герои, прототиповете, опозицията природа — общество, авторовото присъствие, връзката герой — среда, битоопиенето, конфликтите, психологизмът и т. н. Този комплексен аналитичен подход дава възможност на изследвача да разкрие особеностите на създадения от Ем. Станев модел на романа. „Най-важното, което трябва да се види в Станевия роман — пише А. Анчев, — са двата органически съединени плана — социално-битовият, който действително го сближава с Толстой, и идейно-политическият — с Достоевски.“ Авторът ни убеждава, че не са слабост на композицията, а съзнателно търсена форма тези два плана и интересните наблюдения за сложните връзки между тях очертават по новому художествената цялост на творбата. Определят се двете групи образи — едините близки до Толстоєвия модел, носещи в себе си епичното начало, изменящи се от условията на живот (Костадин, Манол, Христина и др.), и другите — „неизменни съзнания, носители на определена идея, която не се разкрива във времето и пространството“ и затова по-схематични, по-малко жизнени, но, от друга страна, независими от среда и обстоятелства, стоящи

над тях и проектиращи един бъдещ конфликт на епохата (Кондарев, Христатиєв и др.).

Авторът на книгата не развива предпоставена теза, не защитава схематични конструкции, а успява убедително да ни внуши една нова идея, да ни наложи един нов поглед върху романа на Ем. Станев. Така става по-ясно защо е невъзможен духовният контакт между Кондарев и Христина (те са разположени в различни структурно-художествени пластове), защо образи като Костадин и Христина са изградени по класически начин — „от физическия към психологическия портрет“, а Кондарев и Христатиєв — по обратния път, тъй като „образът тук живее чрез идеята, а не чрез тялото, т. е. добива видимост чрез духа“. Логично следва от анализа и изводът, че „Кольо Рачика, макар и да е интелектуален образ, не изпълнява полифонични функции в романа, той по-скоро е едно съединително звено, което свързва двата плана“. И в художественото изграждане на този образ А. Анчев основателно вижда творческия принос на Ем. Станев за обогатяване „възможностите на българския роман с нови елементи“.

Творческото усояване на традицията отново е проследено и в различията. Авторът подчертава, че от героите на Ем. Станев нито един „не е психически разстроен или с раздвоено съзнание“. Нашият писател се дистанцира от Достоевски и по линията на изключителното у човека, макар че се „налага идеята като образна доминанта“, той „търси типичното, социално характерното“. Разминаването между „ученика и учителя“ в отношението им към човека е обусловено не само от индивидуалнотворческите предпочитания на двамата писатели, но и от исторически изменилото се значение на личността. Всичко това придава допълнителна убедителност на концепциите, защитавани от нашия учен.

Може само да се съжелява, че анализите на романите „Сибир“ и „Антихрист“ не са така всеобхватни и задълбочени. Още повече, че те са сериозно продължение на опитите на Ем. Станев да „синтезира“ двете поетики — епичната и полифоничната. С особена сила това се отнася за „Антихрист“, където писателят е успял да постигне хармония във вътрешнопсихологическата противоречивост на героя, в терзанията на българския дух между светлината на една идея и болката от една национална трагедия.

Значителният принос на книгата на А. Анчев е преди всичко в това, че за първи път в нашата литературна наука аргументирано се доказва използването на поетиката на полифоничния роман от българските писатели. По-точно проследява се еволюцията на нейното проникване, за да се открие присъствието ѝ в романи с различно идейно-философско звучене от тези на Достоевски. Изследвайки триединството писател — епо-

ха — творчество като фактори, обуславящи степента на влиянието на Достоевски върху нашата литература, А. Анчев винаги има пред вид и силата на националната ни традиция. Прецизираното тълкуване на фактите му дава възможност да уточнява, отрича и утвърждава спокойно и убедително, да извежда новите тези със съдържано полемичен тон. При това концепциите са поднесени на достъпен и ясен стил, с изчистена от сложни терминологични плетеници фраза, с логична последователност на мисълта.

Определено може да се каже, че сравнително-типологическото изследване на А. Анчев „Достоевски и проблемите на българската литература“ е ново, сериозно завоевание на нашата литературна наука.

Георги Гърдев

PAUL CORNEA. REGULA JOCULUI. București, 1980, p. 285. Editura „Eminescu“

Книгата излезе през 1981 г. и е сред най-колкото значителни издания в областта на румънската наука през миналата година. Нейното заглавие („Правилото на играта. Колективният склон на литературата: представи, условности, модели“) не е сред обичайните наименования на публикации в тази област. Паул Корня определя така своята задача в краткия предговор: „Настоящата книга е опит да се изясни проблематиката на литературната социология, да се демонстрира нейното откриване и действие, важността и границите й. . . Озаглавих я „Правилото на играта“ с цел да припомня, че ако „актът на писането“ е израз на свобода. . . , то писаното е следствие на компромис между свободата на инициативата и дадена комуникативна ситуация. . . , между възможността за избор и определения простор на възможности за избор. . .“

Книгата на Паул Корня обхваща неговите открития и непечатани студии от периода 1967—1979 г. Издадени сега с известни изменения или по-скоро допълнения, те са разпределени в три дяла: „Статутът на литературната социология“, „Сравнения“ и „Перспективи“.

Ерудиран и с добре развит усет за новите насоки в литературната наука, Паул Корня съумява — ето вече две пълни десетилетия — да участва активно в международния научен живот със свои разработки, които поясняват мястото му в румънската литературна наука и нейните взаимодействия с изследователската мисъл в други страни. Това е неговата отличителна черта, която се забелязва без усилие и в новата му книга. В нея се открояват схващанията на автора по общи методологически въпроси на литературната история и нови насоки в литературната наука, по въпроси на сравнителното литературозна-

ние и сравнителното изучаване на румънската литература, социология на литературата и развитието на обществената мисъл в Юго-източна Европа.

Интерес за българския читател с професионални интереси представляват голяма част от поместените в книгата студии. Все пак нейният първи дял има несъмнено предимство в много отношения, поради което ще предам тук по-подробно онова, с което той буди по-широк интерес. В двете студии, които съставят този дял, Паул Корня обосновава своето отношение към все още живо разисквани въпроси на литературната социология и прехода от генетична критика към социология на четенето (възприемамето). Забелязва се преди всичко похвалната амбиция на изследователя да класифицира „актуалните тенденции в социологията на литературата“ или, с други думи, „да формулира един „модел“ на открояване на обекта — един въпрос, който никога не е ясен и не „следва от само себе си“, както се е мислило във времето на позитивизма“ (с. 13). Обратното е повече вярно — полезността на дискусията по въпроса тъкмо във време, когато социологията на литературата предизвиква изключителен интерес в етапа на „истинска инфлация“ на методи, програми и „перспективи“ понякога със сензационен характер“ (с. 13).

С оглед на така поставената задача П. Корня проследява дискусията в световната литературна наука и схващанията, които поясняват нейното развитие. Разглеждат се последователно индивидуални трудове и колективни сборници, национални и международни конференции, чийто основен обект са били различни актуални проблеми на литературната социология. Така читателят със специални интереси е поставен в контакт с възгледи на учени като Хайнрих Майер, Жак Леенхардт, Луиен Голдман, Роберт Ескарпи, Стефан Саркани и др. Обобщаващият извод от този преглед утвърждава предимството на „концепцията за социологическото поприще на литературата“, а именно — поставя в светлина три приемливи стратегии за усвояване на материята:

а) приемайки или съществуването на една Социология на литературата като глобална наука на „попрището“ (бойното поле);

б) или на една Теоретична социология на литературата и на повече частни социологии (според модела за отношенията на общата социология спрямо социологиите по клонове);

в) или необходимостта от няколко социологии на литературата, създадени в общата перспектива на откриването на обекта, но изследващи по специфични пътища и като такива радващи се на относителна автономия“ (18).

Авторът излага свои съображения относно така набелязаните „три стратегии“. Решаващо за него е „откриването на обекта“, поради което и се застъпва за най-малко